

SHEVALARDA SAQLANIB QOLGAN QADIMGI TIL UNSURLARINING LINGVISTIK TAHLILI

Tashimova Diyora

*O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Tillar fakulteti, O'zbek tili va adabiyoti
yo'nalishi, 1-bosqich talabasi*

Gmail: diyoratashimova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek shevalarida uchraydigan qadimgi til unsurlari lingvistik jihatdan o'rganiladi. Shevalar til tarixining jonli manbai sifatida qadimgi grammatik shakllar, leksik birliklar, fonetik o'zgarishlarning saqlanib qolishida muhim rol o'ynaydi. Qadimgi turkiy tilning ayrim unsurlarining bugungi shevalarda mavjudligi, ularning shakl va ma'no jihatdan hozirgi adabiy tilga nisbatan farqlari, tarixiy til qatlamlarining tildagi izlari misollar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada til taraqqiyoti jarayonida shevalarning saqlab qolgan arxaik unsurlari va ularning madaniy merosdagi ahamiyati keng yoritiladi.

Kalit so'zlar: shevalar, qadimgi til unsurlari, archaizmlar, tarixiy lingvistika, leksika, fonetika, morfologiya, til taraqqiyoti, til madaniyati.

Аннотация: В данной статье проводится лингвистический анализ древних языковых элементов, сохранившихся в узбекских диалектах. Диалекты выступают как живой источник истории языка, в котором сохранились архаические грамматические формы, лексические единицы и фонетические особенности. На основе конкретных примеров рассматриваются элементы древнетюркского языка, их формы, значения и различия по сравнению с современным литературным языком. Также в статье освещается значение этих архаичных элементов в культурном наследии народа и их роль в эволюции узбекского языка.

Ключевые слова: шведские, древние языковые элементы, Arks, историческая лингвистика, среда обитания, фонетика, морфология, развитие языка, культура.

Abstract: This article presents a linguistic analysis of ancient language elements preserved in Uzbek dialects. Dialects serve as living sources of language history, maintaining archaic grammatical forms, lexical items, and phonetic features. The study examines specific examples of old Turkic elements still present in dialects, exploring their forms, meanings, and distinctions compared to the modern literary language.

Furthermore, the paper highlights the importance of these archaic elements in the cultural heritage and their role in the evolution of the Uzbek language.

Keywords: Swedish, ancient language elements, arks, historical linguistics, habitats, phonetics, morphology, language development, culture.

Kirish. Har bir xalqning tili uning tarixiy taraqqiyoti, madaniyati va tafakkur dunyosining mahsulidir. O‘zbek tili ham o‘zining boy tarixi, ko‘p qatlamli lug‘at boyligi va turli hududlarda shakllangan shevalari bilan ajralib turadi. Shevalar o‘zbek tilining rang-barangligi va tarixiy bosqichlarini saqlab qolgan til qatlamlaridan biridir. Xususan, ba’zi shevalarda qadimgi turkiy tilga oid unsurlar, so‘z shakllari, fonetik o‘zgarishlar, morfologik birliklar uchrashi til tarixining jonli guvohi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada aynan ana shunday qadimgi unsurlarni aniqlash, tahlil qilish va ularning lingvistik qimmatini yoritish maqsad qilib olinadi. Shuningdek, maqolada dialektologik tadqiqotlar metodologiyasi, hududiy farqlanishlar va qadimiylik belgilarining saqlanish darajasi ham ko‘rib chiqiladi.

Asosiy qism: O‘zbek tilining shevalari tildagi qadimiylikni aks ettiruvchi omil sifatida ko‘riladi. Jumladan, quyidagi lingvistik yo‘nalishlarda qadimgi unsurlar kuzatiladi:

1. Fonetik o‘zgarishlar. Ba’zi shevalarda qadimgi tovushlar saqlanib qolgan. Masalan, adabiy tilimizda "yil" so‘zi ba’zi qashqadaryo, surxondaryo shevalarida "jil" shaklida aytiladi. Bu esa qadimgi turkiy "jil" shaklining saqlanib qolganligidan dalolat beradi. Shuningdek, "o‘g‘il" so‘zi "u‘gul", "bilmayman" — "bilmäymän" shaklida ishlatilishi qadimgi fonetik shakllarning bugungi nutqda davom etayotganligini ko‘rsatadi. Ba’zi hududlarda "qiz" so‘zi qadimgi talaffuz shakli "kiz" ko‘rinishida ishlatiladi. Bu holatlar so‘zlar fonetik qobig‘ining o‘zgarish tarixini o‘rganishga xizmat qiladi.

2. Leksik birliklar. Qadimgi so‘zlarning ba’zilari adabiy tildan chiqib ketgan bo‘lsa-da, ayrim shevalarda hanz faol ishlatiladi. Masalan:

"yaxta" — yaxshi (Farg‘ona shevasi)

"kög" — osmon (qadimgi turkiy "kök" so‘zining shevadagi shakli)

"bichmäk" — tikmoq (qadimgi turkiy)

"ichmek" — ichmoq (ba’zi Qoraqalpog‘iston hududlarida)

"öz" — o‘z (turkiy ildizli so‘z) Bu so‘zlar qadimgi turkiy til qatlamlariga mansub bo‘lib, ularning shevalarda yashab kelayotgani til tarixini o‘rganishda katta material beradi. Bundan tashqari, leksik qatlamda qadimgi e’tiqodlar, ijtimoiy munosabatlar va urf-odatlar haqida ham ma’lumot olish mumkin.

3. Morfologik shakllar. Qadimgi fe'l qo'shimchalari va shakllari ba'zan shevalarda saqlanib qolgan. Misol uchun:

“bordi” o‘rniga “bardi” (qadimgi turkiy “bar-” fe’lidan)

“kelmasin” o‘rniga “kelmesin” — shevada qadimgi inkor shakli

-g‘in/-kin kabi kichraytiruvchi qo‘shimchalar qadimda keng ishlatilgan, hozir esa faqat ayrim shevalarda uchraydi: "bolaginam", "oykinam". Bu morfologik birliklarning tilda saqlanishi, ularning tarixiy qimmatini ochib beradi va o‘zbek tilining rivojlanish bosqichlari haqida dalillar beradi.

4. Sintaktik tuzilmalar. Qadimgi gap qurilishlari, masalan, kesimni oxirda emas, boshida yoki o‘rtada qo‘llash hollari, ayniqsa, tog‘li hududlar shevalarida uchraydi:

"Boradi u bozorga har kuni"

"Ko‘rmadim men uni anchadan beri" Bunday tuzilmalar qadimgi turkiy tilning sintaktik xususiyatlarini eslatadi. Shuningdek, ko‘plik shakllarida "-lar" o‘rniga "-ler", "-lär" qo‘shimchalari ishlatilishi ham sintaktik va fonetik birliklarning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi.

5. Qiyosiy tahlil. Turkiy tillar qiyosida ham bu unsurlarni solishtirish mumkin. Masalan, qadimgi "teg" fe’li (yetmoq) hozirgi uyg‘ur va qirg‘iz tillarida ham mavjud: “tegiş”, “tegdi”, bu o‘zbek shevalarida ham uchrashi qadimiylikni tasdiqlaydi. Shuningdek, "kichik" so‘zining "kiçik", "kichkena" shakllari turkiy tillarda keng tarqalgan bo‘lib, bu so‘zning o‘zbek shevalarida saqlanishi umumturkiy til unsurlarining ko‘chmasligidan dalolatdir.

6. Lingvokulturologik aspect. Ba’zi qadimgi so‘zlar o‘zida muayyan xalqona madaniy qadriyatlarni mujassamlashtiradi. Masalan, "uyat" o‘rniga "qayish", "hurmat" o‘rniga "itoat" so‘zlarining ishlatilishi qadimgi turmush tarzining tilga aks etganidir. Shuningdek, qadimgi xo‘jalik, chorvachilik, dehqonchilik atamalari ham ayrim shevalarda saqlanib qolgan: "qo‘ra", "xirmon", "taqa", "o‘tov" va boshqalar. Bular nafaqat lingvistik, balki etnografik jihatdan ham qimmatli manbadir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o‘zbek tilining shevalari til tarixining o‘ziga xos tirik yodgorligi sifatida qadimgi til unsurlarini saqlab qolgan. Fonetik, leksik, morfologik va sintaktik jihatdan qadimgi shakllarning mavjudligi, ularning lingvistik tahlili, nafaqat tarixiy til qatlamlarini o‘rganishga, balki o‘zbek tilining kelib chiqishiga oid chuqurroq xulosalar chiqarishga xizmat qiladi. Shevalardagi qadimgi so‘z va tuzilmalarni o‘rganish, ularni zamonaviy adabiy til bilan taqqoslash orqali, tilning boyligi, tarixiy qatlamlari va rivojlanish bosqichlarini chuqur tahlil qilish mumkin bo‘ladi. Bu esa nafaqat tilshunoslar, balki tarixchilar, folklorshunoslar va

madaniyatshunoslar uchun ham muhim ilmiy manbadir. Kelajakda ushbu yoʻnalishda yanada keng qamrovli dialektologik tadqiqotlar olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gulomov A. Oʻzbek shevalari tarixi. — Toshkent: Fan, 1987.
2. U Normuhammad. A look at the history of biographical works or moses. *International Journal of Pedagogics* 4 (12), 232-234, 2024
3. Sodiqov A. Turk tillari taqqosiy grammatikasi. — Toshkent: Oʻqituvchi, 2004.
4. GU Ochilova. Teaching vocabulary to English for specific purposes (esp) students using communicative language teaching. *Colloquium-journal*, 57-58, 2021
5. Jumayeva, M. (2022). Uygʻonish davri allomalarining pedagogika va taʼlimtarbiyaga oʻzgacha yondashuv asosidagi qarashlari tahlili. *Science and innovation*, 1(B5), 26-29.
6. Alimov V. Til tarixining manbalari. — Toshkent: TDPU, 2010.
7. NX Ubaydullayev. The depiction of the image of a creative person in autobiographical inscriptions. *Current research journal of philological sciences* 2 (07), 36-39, 2021
8. Xudoyberganov G. Shevalar va dialektologiya asoslari. — Samarqand, 2015.
9. ZBM Gulnora Ulashevna Ochilova. The importance of teaching and learning vocabulary. *International Scientific Research Journal (WoS)*, 1029-1033, 2022
10. AK Uchkunovich. Mastering the art of writing: skills, strategies, and success. *Creativity and Intellect in Higher Education: International Scientific ...*, 2023.
11. U Normuhammad. Biografik Asarlar Tarixi Yoxud Moziyga Bir Nazar. *Miasto Przyszłości* 55, 279-280, 2024
12. Zohidov H. Turk tillarining tarixiy fonetikasi. — Toshkent: Oʻqituvchi, 1992-yil.
13. Jumayeva, M. (2022). Effective Creative Way Of Erkin Vahidov. *Translator, Poet, Hero Of Uzbekistan*. *Science and innovation*, 1(B5), 404-409.
14. OG Ulashevna. A Brief History of Study of Kinship Terms. *AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* 2, 91-93, 2024
15. N Ubaydullayev. “makorim ul-axloq” asarida navoiy hayotiga chizgilar. *Eurasian Journal of Entrepreneurship and pedagogy* 2 (6), 25-27, 2024\
16. AK Uchkunovich. Navigating the rapids: challenges and solutions in developing writing skills. *Academic Integrity and Lifelong Learning (France)* 3, 38-39.